

Leka för livet

FATABUREN 1992

Leka för livet

NORDISKA
MUSEET

Leka för livet

NORDISKA MUSEETS OCH SKANSENS ÅRSBOK

FATABUREN 1992

FATABUREN 1992

ISBN 91 7108 316 2

ISSN 0348 971 X

© Nordiska museet och respektive författare.

Redaktör Hans Medelius.

Bildredaktör Agneta Johansson.

Teknisk redaktör Berit Nordin.

Bildmaterialet tillhör Nordiska museet om inte annat anges. I de fall fotografens namn inte uppges är denne okänd.

Summaries translated into English by Skans Victoria Airey.

Omslag: Drottning Blanka av Namur. Målning av Albert Edelfelt 1877. Foto Hannu Aaltonen. Ateneum, Helsingfors.

Bohusläningens Boktryckeri AB, Uddevalla 1991

BARN OCH UTLÄNNINGAR

Ulla Lindström

*Ulla Lindström, dr. phil.
Nordiska museet.*

Den lilla missionssparbössan är ett exempel på de konkreta föremål som barnens föreställningar om utlänningar knöts till. Gossen nickar med huvudet, när man lägger ett mynt i springan framför honom. Inköpt 1947 av Svenska Missionsförbundets förlag, Stockholm.

Det är en populär föreställning att det är mycket värre att vara utlänning i Sverige idag än "förr". Med det komplexet sammanhänger sådana frågor som när folk överhuvudtaget för första gången träffade en utlänning, hur den upplevelsen var och hur man påverkades av den.

Söndagsskolor, missionärer, cirkusar och flyktingar har haft stort inflytande på karaktären av den första upplevelsen av en utlänning.

Den första och den största upplevelsen inom ett viktigt område anses spela stor roll för vårt handlande och kännande i det fortsatta livet. Vårt personliga mönster bildas, om det nu gäller t.ex. laglydighet, kärlek eller förhållandet till utlänningar.

Vuxna tror gärna att det som de själva ser och funderar över också upplevs av barnen på liknande sätt. Därvid glömmar man ofta att barn har ett kortare perspektiv. Barnen kan reagera på liknande sätt som de vuxna, utan att alltid veta varför. Barn härmar föräldrar, lärare och kamrater. Men nyfikenheten kan också leda ett barn till hemliga, kanske skrämmande upplevelser.

BEGREPPET UTLÄNNING

Uppfattningen om vad som är en utlänning har i början av 1900-talet varierat starkt i olika delar av landet. I korthet kan man säga att har man kunnat förstå varandras språk, så har man inte tänkt i termer av utlänningar. I Skåne var inte en dansk utlänning, i Bohuslän, Värmland och Jämtland inte en norrman, i Sundsvallstrakten inte svensktalande finländare osv. Däremot kunde skåningar betraktas som utlänningar i Norrland.

Begreppet utlänning var för hundra år sedan ingenting som man dagligen kunde läsa om i tidningarna. Det är först från och med 1950-talet som vi har fått en omfattande invandring och flyktingar även från mycket avlägsna länder och därmed sammanhängande rubriker i pressen. Många tänker i dag i termer som afrikaner, amerikaner osv.

Att vänja sig vid utlännningar är en process, som pågår för fullt i Sverige just nu. Vuxna bearbetar sina personliga barndomsupplevelser samtidigt som de ställs inför ständigt nya situationer med utlännningar av många slag såsom turister, affärsmän, utländska experter, forskare, studerande, invandrare, flyktingar, asylsökande, adoptivbarn och ensamma flyktingbarn. 1990-talets barn har med andra ord betydligt större möjligheter att personligen träffa utlännningar än vad som var fallet vid seklets början.

Motsatsparet inlännning, dvs. svensk och utlänning innehåller en juridisk distinktion, men även en känslomässig laddning. Vid en konfrontation aktiveras intellektet och emotionerna. Begreppen är mycket gamla, men blir aktuella för den enskilde individen först när känslorna berörs. Behörighet till vissa yrken och att t.ex. kunna bli vald till riksdagsman, kommunalfullmäktig eller i äldre tider städernas magistrater har alltid reglerats i lagstiftningen. Historien visar att rädslan för att utlännningar skall "ta över" i Sverige tidvis har varit mycket stark.

MATERIAL

För att kunna belysa den pågående anpassningsprocessen har Nordiska museet skickat ut en specialfrågelista 1987. Den heter Sp 223 Barn och utlännningar. Av museets fasta meddelare har 173 lämnat uppteckningar med självbiografiskt material. Åldersvariationerna är mycket stora. Skildringarna är skrivna av personer födda mellan 1899 och 1973. De flesta är kvinnor. Männen är ett 30-tal med representanter för varje decennium. En bearbetning av materialet utgör grunden för bidraget.

FÖRE I:A VÄRLDSKRIGET

Före första världskriget hade de flesta aldrig träffat en utlänning. "Vi tänkte inte på det sättet", är en vanlig kommentar, när man frågar äldre om deras första möte med en utlänning. (Ku 10644)

Barnen tyckte det var spännande, när vagnarna med de brokigt klädda zigenarna kom. Foto Petrus Hedström, Bodum 1922.

Det var själva begreppet utlänning, som man inte var medveten om. De flesta anser sig inte ha använt ordet utlänning i sin barndom. Detta trots att det redan under tidig medeltid fanns i landskapslagarna som beteckning på person från annat landskap och alltså borde vara väl inarbetat hos svenska folket.

Möten med främlingar kunde ske på många olika sätt. Det fanns t.ex. kringfarande zigenare och tattare. Barnen tyckte det var spännande, när vagnarna med de brokigt klädda människorna kom. Man sprang och skrek: "Zigenarlassen kommer! Zigenarlassen kommer!" Och man skyndade sig att låsa alla dörrar och mota in hönsen. Det hörde för barnen till det roliga. Med tattarna var det litet annorlunda. De såg ofta eländiga ut och barnens situation uppväckte ibland medlidande. Bilden av hungriga, trasiga och smutsiga barn, som mitt i vintern låg på marken i tält, har bränt sig in i mångas medvetande.

Ett bestående minne är för många upplevelsen av kringvandrande försäljare. Dessa förde med sig en fläkt av ett liv långt bortom den egna hembygden. "Gamle gårdsfarihandlaren". Akvarell av Gerda Tirén (1858–1928).

Att få köpa en ballong av en italiensk försäljare på Djurgårdsslätten hör sedan flera generationer till stockholmsbarnens vårmöje. Foto Pressens Bild, 1955.

På landet fanns kringvandrande försäljare, som gick från gård till gård. Bland andra var det västgötaknallar med påsen med varor över axeln. Det fanns judar från Baltikum, Polen och Tyskland, som ibland även långt uppe i norra delen av landet kom ridande med sina varor och det fanns även italienska försäljare. Dessa upplevdes som främlingar med lockande skatter av allsköns underbara ting som huvuddukar, band och knappar. Men man tänkte inte på dem som utlänningar.

Barns nyfikenhet på ballonger kunde föra dem till upplevelser av italienare:

En viss grupp bodde i ett hus ute på Almtuna vid Uppsala, där jag hade mitt hem. Vi brukade "ta oss till dem" för att se på, när de blåste upp ballonger, som de sedan sålde här och var i staden.

Även i Gävle såg jag italienare, som bodde i ett litet hus intill den bostadslänga, där min mormor hade en våning. Dessa italienare sysslade också med ballonguppblåsning, vilka ballonger sedan fanns att köpa på olika platser, varvid italienarna stod som säljare. (Ku 10646)

Vid den skånska syd- och västkusten var förbindelserna med Danmark livliga, men danskarna upplevdes inte som utlänningar. På samma sätt var det vid gränsen till Norge och i norr, där Sverige och Finland möttes. Man kunde förstå varandras språk och tänkte därför inte på i vilket land man egentligen var medborgare.

Men, kom det en norrlänning till Skåne eller tvärtom, så var det kinkigt. Man förstod inte "lätena". Allra värst måste det ha varit att komma från Dalarna. De talade ett språk som var helt obegripligt för många.

Svenskamerikaner som kom på hembesök kunde betraktas som riktiga utlänningar. En sådan var Carl, som var fosterson på en liten gård i göteborgstrakten. Det berättas om honom från ett besök 1907:

Han hade väl lyckats bra "over there", ty han reste varje år över till Sverige för några månader och då var det alltid ett håll i gång. Hans klädsel skilde sig från det i Sverge. Han var rätt korpulent, bar vit hatt och spatserkäpp samt ofta en tjock cigarr i munnen.

Det var alltid en viss spänning omkring honom och de svenska flickorna omsvärmade honom. Mina syskon och jag brukade öppna grinden för honom, då han kom åkande i sin trilla. Jag var åtta år då. (Ku 10416)

Det fanns naturligtvis familjer som hade utländska släkt- eller yrkeskontakter, som även barnen kom i beröring med, men det rörde sig, om man ser till hela befolkningen i Sverige, om ett mycket litet antal.

Det var vanligt att det kom tyska Wandervögel till många platser i Sverige. Det var ungdomar som hörde till en organisation med friluftsliv och enkelt leverne på sitt program. Många vittnesbörd finns om hur de gick i kortbyxor även på vintern, övernattade i lador och även hade sånguppvisningar i skolorna. Liksom de ryska skärsliparna misstänktes de med rätt eller orätt

för att vara spioner. Organisationen och dess efterföljare upplöstes av nazisterna.

UNDER OCH EFTER I:A VÄRLDSKRIGET

Under och efter 1:a världskriget 1914–18 började det komma flyktingar och hemvändande utlandssvenskar. Ryska revolutionen förde många hit. Rysskräcken grep omkring sig, vilket den

Med hatten käckt på nacken, uppknäppt kavaj och utan väst besökte svenskamerikanen Oskar Berglund, som hade utvandrat vid sekelskiftet, sin far i Nordingrå, Ångermanland. Foto i privat ägo.

gärna gör i orostider. Barnen hotades med bolsjevikerna, om de inte var snälla. Särskilt i kusttrakterna som t.ex. i Uppland talade man om ryssarna:

Under min barndom fick man ibland se s.k. skärslipare, som strök omkring och gick in till folk och frågade, om man ville ha något slipat, t.ex. knivar eller saxar m.m. När man talade om dessa skärslipare sänkte vuxna människor rösten och sade, att skärsliparna var ryska spioner. Rysskräcken satt kvar hos de flesta svenskar. Jag hörde ofta mina föräldrar tala om dessa skärslipare. Föräldrarna sade alltid att man skulle noga akta sig för kringdrivande skärslipare, ty det var lätt att råka illa ut för dem. (Ku 10646)

Så här berättar en kvinna, född 1914:

Jag är född och uppvuxen i en by ca 12 km från ett stationssamhälle i Småland. Den bofasta befolkningen hade sina rötter i den yngre stenåldern. Varken där eller i skolan fanns några utlänningar. Vi hade ingen undervisning i främmande språk.

När jag tänker tillbaka på barndomen, så minns jag den som trygg och okomplicerad. Det enda hotet var "rysskräcken" (som nu ??) "Akta dig, så inte ryssen kommer!" (Ku 10411)

Det kom många krigsbarn från Österrike, Ungern och Tyskland för att äta upp sig efter första världskriget. Värdfamiljerna i Sverige hade möjlighet att önska sig ett barn av en viss kategori, t.ex. ett juristbarn eller ett läkarbarn. Genom dessa krigsbarn etablerades ofta långvariga förbindelser med de svenska familjerna.

MELLANKRIGSTIDEN

Under mellankrigstiden var det ett livligt utbyte av skolelever, studenter och praktikanter mellan Sverige och framför allt Tyskland, men även med Storbritannien och Frankrike. Många vänskaps- och släktband knöts på så sätt, samtidigt som handeln blev allt livligare. Utbytet gick i allmänhet till så att ungdomarna bodde i varandras hem en längre tid.

Verksamheten fortsatte en tid efter andra världskrigets slut, men har nu i stort sett avtagit.

Det var stor skillnad i barns upplevelser under denna tid. Livet i Norrbotten, i Skåne och i Södermanland kunde vara mycket olika. En meddelare berättar, t.ex. från Luleå:

Barnåren tillbringade jag i Luleå och dit var det långt på 20-talet. Visserligen är och var Luleå en stor sjöstad, kanske större förr än i dag, men jag kan inte påminna mej att det fanns folk på gatorna som vi kallade utlänningar. En och annan färgad person syntes väl ibland, det var "negrer", och dem skulle man inte "stirra på" eller gå i närheten av.

Jag hade släktingar i Finland, Uleåborg, som kom på besök. Dom var inte utlänningar, enbart "finnar". De barnen kunde hjälpligt svenska, medan jag inte kunde deras språk, men som barn kunde vi ändå kommunicera genom lekar och åtbörder.

I min skola fanns inga barn av utländskt ursprung. Om något barn hade föräldrar, eller som själv skorrade, så var dom att anse som något av en "utlänning." (Ku 10903)

En annan meddelare berättar från Höganäs i Skåne:

Sommaren 1920, året jag fyllde 7, hade vi i mitt hem ett sommarbarn. Det var en mörk, söt flicka, 14 år gammal. Hon kom från Lund, där hon bodde med sin far, en rysk jude och två mindre syskon. Hennes mor var danska och hade nyligen dött. Flickan hette Rakel Worotiloff. Hon passade sina småsyskon, medan fadern arbetade på en fabrik. På somrarna skickades alla ut till sommarhem. Det var två flickor och en pojke. Två somrar var Rakel hos oss. Hon sjöng bra och var rolig och mycket pratsam. Hon älskade oss och vi älskade henne. Vi blev kramade och pussade jämt, så var ju hennes temperament, en härlig blandning från en dansk mor och en rysk far.

Men två år senare tog fadern med sig barnen och flyttade till Stockholm. Hans dröm var att resa tillbaka hem till Ryssland. Han hade sparat länge till biljetterna för alla fyra. Men den dagen de skulle resa, rymde den minsta flickan. Han reste då med Rakel och pojken. Flickan, som blev kvar, klarade sig bra här och gifte sig så småningom med en präst i Halland.

...

Jag har aldrig varnat mina egna barn för utlänningar. De är ju födda första delen av 1940-talet. Det var mörkläggning och ransoneringar de åren. . . . Många småbåtar kom med flyktingar till Höganäs om nätterna. Här fick de hjälp med kläder och mat och husrum. På den tiden var det bara europeer, som kom. Ingen var heller rädd för dem. (Ku 10635)

I ett hem med många utländska kontakter växte en flicka, född 1919, upp i Ö. Vingåker i Södermanland. Hon minns:

*”Rosenkindade och glada ler
vännerna Heidi Storck och Mar-
tina Bragalla inför den spännan-
de tågresa.” MT 30 april 1954.
Foto Assjah Riewesel, Morgon-
tidningens arkiv.*

Som barn fick jag många gånger träffa människor från främmande länder. Detta berodde på att mina föräldrar hade vänner i bl.a. Tyskland, England och Finland. Det berodde också på att min far var prost på landet och därigenom ofta fick ta emot besök. Det kunde vara missionärer, som hade någon utländsk gäst med sig eller någon föreläsare till föreläsningsföreningen eller en föreläsare, som far själv skaffat. Det kunde vara turister eller andra besökande.

Ett par utländska besök i mitt föräldrahem minns jag mycket väl.

Det ena var av en indier, som hette Sadu Sundar Singh. Kanske jag stavade hans namn fel, men jag har kvar ett vykort, som jag fick av honom. Kortet föreställer just denne man, så han var väl någon betydande person. Kanske var han missionär, fast det har jag svårt att förstå. Jag minns honom så väl, hans kläder, vit turban och en lång fotsid dräkt, också den vit. Han var mörk och vacker. Vilket språk som talades den gången minns jag inte, kanske tyska eller engelska eller möjligen esperanto. Han bodde hos oss i flera dagar, och jag tyckte det var mycket spännande. Jag var tio år och min syster nästan nyfödd, fem, sex dagar. Jag minns att min mor sa till min far att hon inte tyckte om att Sadu tog i min lillasyster. Men far skrattade och sa något om att det var då inte farligt. Det var enda gången jag hörde min mor tveksam till ska vi kalla det "direktkontakt" med en utlänning. Hon var alldeles säkert rädd för smitta, fast hon inte uttalade detta. Min syster var ju så liten.

Ett annat besök, som står tydligt i mitt minne var av en pastor Flidner, tyskfödd, men tjänstgörande vid någon slags anstalt i Spanien. Han var son eller sonson till den mycket kände Theodor Flidner, grundläggaren av den protestantiska diakoniverksamheten.

Hans besök var förfärligt roligt. Han var glad och pigg, hans föredrag runt om i socknen drog mycket folk, och det var roligt att lyssna till honom. Far tolkade från tyskan och jag minns än i dag delar av vad han berättade. Alla var gripna av hans skildringar. Året kan ha varit 1928–29.

Han lärde oss tyska och spanska sånger, vi lärde honom svenska sånger. Studentsången bl.a. och jag minns att han trodde att "inga i inga stormar än" var ett flicknamn, då en av mina kamrater hette Inga. Vad vi skrattade. Det lektes och rasades. Ack, vilken rolig vecka.

Vi hade också besök av en kines, vem och varför minns jag ej. Men det var ju också förfärligt spännande. Jag fick av honom ett litet mynt med fyrkantigt hål och ett tunt rispapper med kinesiska tecken. Jag har både myntet och rispappret kvar.

Någon gång i mitten av 30-talet dök det upp tre engelska ungdomar i bil. De var studenter från Cambridge och de frågade om de kunde få slå ner sina tält någonstans. Naturligtvis fick de det. Far såg ut en lämplig plats för dem, där de skulle ha nära till dricksvatten och bad. De stannade hos oss minst en vecka. Det var två pojkar och en flicka, som presenterades som den enes fästmo. Vi hade rikt utbyte av varandra. De gästade oss mycket, mor bjöd dem på lunch och the och middag och de i sin tur bjöd igen i tältet. Jag minns att vi bl.a. fick tunna pannkakor med sirap. Det var tre ovanligt trevliga ungdomar och det var stor sorg, när de gav sig av. Vi höll kontakt

Gammalsvenskbyborna, som en gång utvandrat från Sverige till Estland och senare till Ukraina, fick det allt svårare. En stor grupp kom till Sverige 1929. Särskilt kvinnorna beundrades mycket för sitt mod och sin uthållighet. Tidningen IDUN hade samma år flera sidor om återvandringen. Foto IDUN 1929.

med något kort och brev några år efteråt. Nu har jag ingen kontakt med dem längre.

Några utländska elever fanns inte i skolan, men när jag gick i femte klass i folkskolan kom en svensktalande estnisk pojke till vår klass. Han hette Peter Paul, och bara det var spännande. Han fick berätta för oss i klassen om sitt liv i Estland, om det som var likt och olik, och vi läste då ganska mycket om just Estland.

Peter Paul berättade att man i Estland ofta lade en klick lingonsylt i sitt the, och detta var ju så lockande, så jag tror att hela klassen prövade detta. Det händer att jag någon gång alltså lägger en klick lingonsylt i mitt the.

Ett annat starkt minne är när hela familjen bilade till Norrköping för att hälsa på de gammalsvenskbybor, som just anlänt. Jag tror det var till Norrköping, men jag kan minnas fel. Far ville välkomna dem till Sverige. De var inhysta i en skola, så det måste ha varit på sommaren. Pastor Hoas var deras ledare. De gamla gummorna, kanske var de inte så gamla, men alla hade schallett, bjöd oss på alldeles svart bröd, som de haft med sig från Ryssland, och som de plockade fram ur knyten och korgar.

Jag var inte tillräckligt gammal för att förstå varför de kommit, men detta besök gjorde stort intryck på mig.

Vi hade också vid flera tillfällen judiska flickor boende hos oss, flickor som av olika anledningar behövde få luftombyte. Den enas föräldrar hade

lyckats fly från Tyskland. Det var i början av Hitlerregimen. Den andra hade bott i Sverige länge. Nu efteråt tycker jag nog att det var ett gott betyg till min far att dessa judiska föräldrar sa att de med fullt lugn kunde lämna sina barn hos oss. De var övertygade om att far skulle se till att de läste sina judiska böner och att han inte på minsta vis skulle påtvinga dem sin tro. (Ku 10671)

ANDRA VÄRLDSKRIGET

Vi förstod nog inte...

Från Helsingborg finns en skildring från andra världskriget:

Utlänningar har väl aldrig varit något ovanligt i Helsingborg med närheten till Danmark. Det är 4 km mellan Helsingborg och Helsingör, så danskan var ett språk man hörde till vardags. Det var i City, där affärerna låg, man hörde det danska språket, och det var naturligt och hörde till. Det räknas inte till utländska, vare sig språket eller människorna, för helsingborgarna.

När jag var 11 år utbröt andra världskriget. Att då bo i Helsingborg betydde tankshinder i parkerna, strålkastare, mörkläggnings, flyglarm och kanondån. Gränsen gick mitt i Sundet. Det var två km från strandkanten. Det betydde flygplan, främmande sådana i luften och genomfart på tågen och på sundet av krigsmän, och två km till ockuperat land. I krigets spår följde flyktingar.

Redan i folkskolan fick jag en tysk, judisk flicka vid namn Ilse till klasskamrat. Vad jag minns tog vi det ganska naturligt. Ilse bodde hos en judisk familj i Helsingborg, som hade butik, där de sålde enklare klädespersedlar. Hur hon förstod svenska, så att hon kunde klara sig i skolan, vet jag inte, minns inte ens vilket språk hon talade. Men inte blev hon vare sig utstött eller annorlunda behandlad av oss. Vi tyckte nog det var en extra krydda att ha denna främmande fågel i klassen och berättade stolt om fenomenet.

Vi fattade inte riktigt allvaret och det tragiska i hennes situation.

Sedan gick jag över till flickskolan. Fler flyktingar kom till Helsingborg. På en liten f.d. skola hade man karantän. Min "bästis" och jag, liksom många, många andra, gick dit och stod utanför det höga staketet och tittade på dem, som man står och tittar på djuren på Zoo. Vi hade fått veta att de gärna ville ha smäsaker, och vi kastade in näsdukar, kammar, tvälar etc. till dem...

En annan gång stod min bästis och jag åter utanför en skolgård och kastade in små presenter till flyktingar. Denna gång var det franska barn.

Vi hade varsin favorit och jag var så förtjust i en liten tvååring med svarta lockar och vemodiga bruna ögon, som hette Renée. Oh, vad jag tiggde hemma om att få ta hand om denna lilla flicka, men det blev inget av. Vi försökte tala lite franska med dem och detta uppskattade de franska barnen. Vi lärde oss ju tyska, engelska och franska i flickskolan.

En tysk flicka kom det i min klass i flickskolan, och hon placerades bredvid mig. Hennes mamma kom och hämtade henne vid skolan var dag, och hon pratade lite med oss, bl.a. minns jag att hon var mycket förvånad över att vi inte fortfarande lekte med dockor. Vi var 15 år.

När jag gick i sexan i flickskolan, det var år 1945, tror jag, kom det en liten skara estniska flickor till skolan. En av dessa estniska flickor kom i min klass, och även denna gång fick jag en utländsk vänkamrat.

Dessa estländare var en enad skara och höll ihop. De verkade ha sin kultur med sig. Om vi fattade vidden av dessa flyktingars tragik, minns jag inte. Jag tror det inte. Man är så självupptagen i tonåren och själv levde jag i min egen drömda värld, grubblande och inåtvänd och självupptagen.

Vi var en liten klass, vi var snälla och vi tog dessa flyktingars närvaro som något naturligt. Om vi inte gjorde något mot dem, så gjorde vi tyvärr heller inte något för dem. Vår tillvaro hade inte rubbats nämnvärt av kriget, att andras liv hade blivit katastrofalt förändrade. Det har åtminstone jag förstått fulla vidden av först som vuxen. (Ku 10461)

Minnet av utländska soldater, som transporterades genom Sverige eller flydde hit eller genom felnavigering kom till landet, är levande hos några meddelare.

I Lomma i Skåne tog man med sig även småbarnen för att titta på de tyska soldaterna. Man visste när tågen skulle komma och man talade med männen, som kastade ut cigaretter och choklad. I efterhand har man uttryckt förundran över att man lät de små barnen vara med.

Samma tåg och samma folknöje ägde rum i Olskroken vid Göteborg.

Tågen som gick till Finland minns man tydligt i Ångermanland. Även här sprang man längs spåret och letade efter choklad. När tågen kom tillbaka var det med sårade soldater, vilket gjorde ett outplånligt intryck på barnen.

I en uppteckning får vi veta om livet på Gotland under kriget:

När jag var 7 år hade vi flyttat till Visby och kriget var en verklighet ute i stora världen, men även för oss. Vi barn talade mycket om det och var rädda.

Tre finländska bröder kom den 1 juni 1944 till Sverige. Heino 4 år i mitten, lillebror Hannu 3 år och Heikki 6 år.

Baltiska flyktingar hörde till vardagen. De kom i enkla båtar, ordentligt påbyltade. En dag sa fröken i skolan att vi för ett tag framåt skulle gå i en annan skola för vår skola skulle bli härbärge åt flyktingarna. Hon grät när hon berättade det och jag kunde inte förstå att fröken blev så ledsen för att vi skulle gå i en annan skola ett tag. Det var väl viktigare att flyktingarna hade någon stans att sova! Balterna såg man på stan under den här tiden.

Under kriget kom det också tyska soldater till Gotland. Jag minns att jag fick följa med några större flickor och "titta på tyskarna" en kväll. De fanns i ett läger med stängsel runtom. Tyskarna var farliga, trodde jag. Glödlampor i rader lyste upp mörkret. En av tyskarna sa något till mig, vänligt har jag för mig, men jag blev rädd och tog ett par steg bakåt till de större flickorna. Mamma har sedan berättat att många tyskar flydde från sin krigstjänstgöring till Gotland. Där blev de samlade i läger. (Ku 11008)

Många allierade flygare, som på olika sätt kom hit, placerades i Dalarna och barnen försökte göra sig förstådda med dem. På så sätt talade en hel del barn engelska med amerikansk accent.

Nästan alla som har tillfrågats om möten med utlänningar under barndomen talar om barn från Finland under andra

världskriget. Man har haft barn i föräldrahemmet, i skolan eller på annat sätt i närheten.

Dessa barn upplevdes inte som utlänningar, även om de inte talade svenska, utan som en sorts släktingar. Många berättar om mycket små barn som varit rädda för flygplan och gått och gömt sig.

I efterhand har man förvånats över att man inte frågade mera om livet i Finland. Men det var krig och alla blev ideligen påmind om att "Spionen lägger pussel". Det har helt säkert påverkat barnens samtal och lekar. Vuxna var försiktiga med att tala om sådant som spioner kunde vara ute efter och barnen påverkades säkert också därav. Sverige var ju omslutet av länder i krig.

En gammal dygd har det också varit att inte visa nyfikenhet. Många barn var säkert också uppfostrade i den andan.

SKOLBARN

Barn tar efter vuxna och det gällde i hög grad attityden till främmande barn, som kom till en skola, under andra världskriget. Uppförandet följde i stort sett krigshändelsernas skiftningar. Barn till förlorarmakter hade det svårt. Segrarna hade det i motsvarande grad bättre. Även lärare drogs med i känslorna. Barn har känt skräck och vanmakt, när lärare har varit elaka mot andra barn.

Det var inte endast de politiska händelserna som påverkade de svenska skolbarnens reaktioner. Frustrationen över att endast nästan förstå de nordiska grannlänternas språk kunde leda till mobbning. Den som inte kunde uttala svenska på ortens sätt eller stava någorlunda kunde råka illa ut. Det gällde även skånska barn, som kom till Småland. Lärarna hade mycket liten förståelse för de gästande barnens svårigheter. Den som gick i en klass skulle också svara till fordringarna, annars blev det underbetyg.

Historieundervisningen var, när det gällde Gustav Vasa och de danska fogdarna, ofta emotionellt laddad och det bidrog till att danska barn kunde råka illa ut. Så förekom det att man kallade en dansk pojke i Småland för Christian efter Christian Tyrann. De skånska barnen fick t.ex. en mer differentierad undervisning, som innehöll positiva uppgifter om den danske kungen. Närheten till kontinenten bidrog säkert till att inspirera lärarna.

EXOTISM

Bland de många skiftande upplevelserna av utlänningar finns det något där det formligen bubblar av återhållen berättarglädje: "Min första riktiga neger". Många anser ordet neger är stötande i dag och ber om ursäkt för språkbruket, men man visste ju inte bättre, när man var barn.

Detta att ha sett en person med en annan hudfärg har varit en enorm upplevelse. Någonting man aldrig glömt.

Missionärer har i mycket stor utsträckning varit förmedlare av upplevelser. Man har haft med sig afrikanska kollegor, som har ställt upp sig till beskådande och tagit alla närvarande i hand eller så har små negerbarn förevisats.

På Gröna Lund i Stockholm kunde man få se "läppnegrer" med stora skivor i läpparna 1925. På cirkus fanns det ofta "vilda negrer". Så sent som i början av 1970-talet var det märkvärdigt att stöta ihop med "en svart neger i ett mörkt gathörn", berättar en meddelare född 1963. Möjligen är den uppgiften egentligen en s.k. skolbarnshistoria, som traderas från barn till barn. Men man drar sig inte för att ta med den i en för övrigt konkret berättelse om äkta upplevelser.

Kan man inte stoltsera med att ha träffat en "riktig neger", så talar man om upplevelser som kan karaktäriseras som "ställföre-

INBJUDNINGSKORT

Fredagen den 13 Maj 1932 kl. 3 e. m. visas

"Sara-Kaba"

— Läppnegrerna —

för särskilt inbjudna på Dansut (bakom Liljewalchs Konsthall å Kungl. Djurgården) omedelbart före öppnandet för allmänheten.

Professor Gerhard Lindblom har välvilligt lovat hålla ett kåserande orienteringsanförande angående Sara-Kaba-negrerna.

Detta kort gäller som entré för 2 personer

trädande neger". Man talar om böcker som Onkel Toms stuga, som handlar om negerslaveriet i Amerika och många flera, t.ex. Stackars svarta Sara. Negerdockor har många haft. För att inte tala om sparbössor i söndagsskolan, som såg ut som negerpojkar och nickade med huvudet, när man stoppade ned en slant.

Samma mönster, fast i mindre omfattning, gäller upplevelsen av "min första kines". Även när det gäller dem, så har missionärerna spelat en viktig roll. Långt uppe i Norrbotten har de haft med sig personer och förevisat. Samma skedde i skolor.

Sedan början av 1920-talet hade Tivoli-Gröna Lund haft internationella artister, ofta från andra världsdelar. Publiken attraherades av det rent exotiska. På barn gjorde det djupt intryck att få se en livs levande japan, kines eller indian. 1932 visade man Sara-Kaba-Läppnegrer. Det var egentligen förbjudet att forma läpparna med träbrickor, men en mindre del av stammen fortsatte ändå med det. Professorn i etnografi, Gerhard Lindblom, höll föredrag och det framhölls i reklamerna att det inte rörde sig om artistuppträdande utan om genuint folkliv. Fotot tillhör Gröna Lund.

1931 visades på Tivoli en riktig senegalesisk by med sjuttio invånare. När Åke Pettersson, som 1991 gör sin femtiosjätte säsong på Tivoli-Gröna Lund, var en elva års pojke sprang han in och ut i byn vid Dansut på den s.k. Kyhlbergska tomten på Djurgården. Det var en hel by med hövding, matlagning, skola och en bassäng. Besökarna kastade pengar i bassängen, som senegalbarnen fick dyka efter. Fotot tillhör Gröna Lund.

VAD LÄGGER BARN MÄRKE TILL?

Barn är mer tränade i kontakt med utlänningar nu än förr. Man kan tydligt märka att det går en gräns för barns attityder till upplevelser av utlänningar vid början av 1970-talet. Kanske t.o.m. något tidigare. Det första som man under äldre tid reagerade på var språket. Kunde man förstå varandra eller inte? Det var en viktig fråga. Medborgarskapet betydde inte så mycket som likhet i uttryckssätt. Därefter registrerade man temperamentet: Var någon öppen, och lättillgänglig eller inbunden, skrytsam eller rädd? Först därefter tänkte man på vilken social miljö, som vederbörande hörde hemma i.

Håret var viktigt. Man lade märke till att flickor söderifrån hade mörkt, kraftigt hår och ofta konstfärdiga frisyrer med uppsatta flåtor på ett sätt som man inte kände till hos oss. De finländska och baltiska flickorna hade ljust hår.

Danska flyktingar gick barhuvade under kriget, även i Norrland. Det gjorde stort intryck.

Kläderna lade man märke till. Samernas vackra dräkter gjorde intryck, liksom zigenarnas färggranna kjolar. Utländska flickor var oftare "stadsklädda" med hatt och kapp i motsats till svenskornas sportiga stil.

I något enstaka fall talar man om att matdofterna var annorlunda, t.ex. kåldoften hos de ryska flyktingarna på 20-talet.

Allra sist tänkte man på att en del elever i skolan fick "slippa" kristendomsundervisningen, eftersom de hade en annan religion.

Någon gång på 1970-talet ändrar sig barnens prioriteringar av vad de lägger märke till hos främlingar. Det blir nu först och främst hudfärgen, därefter håret samt i tilltagande grad kulturskillnader. Man blir mer och mer medveten om vari dessa skillnader består. Intresset för att indela folk i utlänningar och riktiga svenskar är stort.

Flera faktorer har påverkat barns förändrade attityder. Först och främst det faktum att det finns många flera möjligheter till direktkontakter från och med 1970-talet. Fler kommer hit och fler svenskar reser utomlands. Medierna översvämmas av information, språkundervisningen har breddats och i skolorna undervisas det om kulturella skillnader.

Rasism är ett aktuellt begrepp för de yngsta meddelarna, födda i slutet av 1960-talet men är ett mycket svårt begrepp för de äldre, som inte ens var vana vid ordet utlänning som barn.

Har den som har haft få kontakter med utlänningar som barn svårare att som vuxen möta främlingar? Materialet tyder inte på det, men däremot visar det på en förståelig osäkerhet, bl.a. på grund av bristfälliga språkkunskaper.

Många och goda kontakter under barndomen är ingen garanti för en positiv inställning som vuxen.

Skrämmande är att åtskilliga ur både gruppen med många kontakter och gruppen med få kontakter anser att de egna föräldrarna, respektive barnen är negativa till utlänningar. Alltså inte man själv, men väl "de andra". Helt nytt är inte fenomenet. Generationsmotsättningar har funnits tidigare på detta område.

Ett konkret exempel är den flicka, som under mellankrigstiden blev så ond på sin pappa, som var geografilärare och alltid sa "negerhona", att hon gick ut barfota i snön.

Till uppfostran har alltid hört förbud av olika slag. Fram till 1950-talet var det ett absolut förbud, utfärdat av många föräldrar, att besöka grupper av främlingar, t.ex. säsongarbetare, zigenare eller tattare. Det berättas också att det inte var tillåtet att besöka finländska barnhusbarn, trots att man var mycket positivt inställd till barn från Finland överhuvudtaget. Det handlar hela tiden om att grupper kan vara farliga, men enskilda individer berikande.